

OBÓZ WOLONTARIACKI

**„BADANIA ARCHITEKTONICZNO – KONSERWATORSKIE KOŚCIOŁA PW. ŚW.
MIKOŁAJA W KAMIĘNCU PODOLSKIM NA UKRAINIE”**

CZĘŚĆ I - SPRAWOZDANIE I DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z
PRZEPROWADZONYCH DZIAŁAŃ

Organizator:

Towarzystwo Opieki
nad Zabytkami
Oddział w Warszawie

Finansowanie:

Narodowy Instytut Polskiego
Dziedzictwa Kulturowego
za Granicą POLONIKA

I. INFORMACJE:

Organizator

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział w Warszawie,
ul. Morskie Oko 2, 00 – 043 Warszawa

Finansowanie:

Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA
ul. Puławska 14, 02 – 512 Warszawa
w ramach programu „Polskie dziedzictwo kulturowe za granicą – wolontariat 2019.”

Czas trwania: 06 – 15.11.2019 r

Miejsce: poddominikański klasztor i kościół św. Mikołaja w Kamieńcu Podolskim

Prowadzenie obozu: Anna Kudzia i Monika Bzura

Wolontariusze:

Studentki Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki na ASP w Warszawie: Aleksandra Barańska, Martyna Kalicka, Agnieszka Pietrykowska, Paulina Niemirska, Wiktoria Laskowska.

Studenci Wydziału Restauracji Dzieł Sztuki, Katedry Sztuk Pięknych i Dekoracyjnych oraz Restauracji Dzieł Sztuki prowadzonej przez doktor sztuk Natalię Ursus, na Uniwersytecie im. Iwana Ohijenka w Kamieńcu Podolskim:

Maria Tarnavska, Mariana Leontyuk, Julia Boyko, Alina Pylypej, Vadym Ivasiuk, wykładowcy: Ola Yakubowska i Timur Takirov

Absolwenci Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki z Uniwersytetu im. Iwana Ohijenka w Kamieńcu Podolskim: Roman Bairak, Olena Savchuk, Andriej Savchuk.

Eksperci: dr hab. Janusz Smaza prof. ASP, mgr Sylwia Svorova – Pawełkowicz

Partnerzy:

Fundacja Dziedzictwa Kulturowego

Katedra Konserwacji i Restauracji Rzeźby i Elementów Architektury na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie

Fotografie: Anna Kudzia, Wawrzyniec Skoczylas, Agnieszka Pietrykowska, Martyna Kalicka, Aleksandra Barańska, Olena Savchuk, Paulina Niemirska

Autor sprawozdania: Anna Kudzia

II. ZREALIZOWANE CELE I ZAŁOŻENIA OBOZU.

1. Edukacja

Najważniejszym zrealizowanym celem obozu było przekazanie wolontariuszom wiedzy na temat podstawowych zasad, związanych z prowadzeniem badań konserwatorskich w budynkach sakralnych, na przykładzie poddominikańskiego kościoła św. Mikołaja w Kamieńcu Podolskim na Ukrainie. Bazą działań były zajęcia praktyczne, prowadzone codziennie od godz. 9 do 17 przez cały okres trwania obozu, wsparte wiedzą teoretyczną przekazaną w trakcie wykładów oraz przy okazji zajęć praktycznych. Wiedza teoretyczna miała za zadanie uświadomienie, w jakim celu prowadzimy tego typu badania, od czego należy w ogóle je zacząć, jakie składowe są konieczne aby właściwie rozpoznać obiekt, a także jakiego typu ekspertów i w jakim celu należy zaprosić do zespołu badawczego. Budowanie świadomości o właściwym rozpoznaniu i badaniu obiektów zabytkowych jest niezwykle ważne u specjalistów z zakresu ochrony dóbr kultury, będących w trakcie edukacji. Szczególnie, iż często na studiach brak tego typu zajęć, które pozwalają połączyć zdobywane elementy wiedzy razem, co umożliwi dopiero całościowe spojrzenie na zabytkowy obiekt. Prace konserwatorskie wielokrotnie odbywają się bez dobrych badań, a już szczególnie tych wymagających szerokiego spektrum środków. Badania bywają również lekceważone, traktowane jako „zbędny” etap prac, co wpływa tylko na niekorzyść działań konserwatorskich i budowlanych. Każdy obiekt wymaga szczegółowego rozpoznania, a każdy specjalista ze świata konserwacji, historii sztuki, architektury czy innych pokrewnych dziedzin zajmujących się ochroną dziedzictwa powinien o nie zawsze zabiegać. Przeprowadzone badania nie zawsze od razu pozwalają wyciągać wnioski, okazuje się że czasem dopiero po wielu latach przy okazji innych działań lub pozyskania nowej wiedzy dopiero łączą się w całość. Jednak ich nie przeprowadzenie lub zrobienie tego w niewłaściwy sposób może spowodować zaniknięcie materiału badawczego lub czasem jego całkowite i nieodwracalne zniszczenie. Uczestnikom obozu, została przekazana więc świadomość jak istotne jest całościowe podejście do obiektu i szczegółowa analiza jego detali.

Podczas warsztatów wolontariusze przeszli podstawowe szkolenie związane z badaniami konserwatorskimi, kolejnością wykonywania badań *in situ* oraz badań laboratoryjnych, które są niezbędne do przeprowadzenia w zabytkowym wnętrzu kościoła, przeszli szkolenie z wykonywania odkrywek różnego rodzaju - w zależności od stanu

zachowania zabytku, od materiału, od ułożenia warstw i materiałów na sobie, celów badawczych (odkrywki pasowe, krzyżowe, sondy punktowe, sondy schodkowe). Pozyskali wiedzę jak je wykonywać aby nie uszkodzić zabytku czy spodnich warstw barwnych. Poznali zasady pobierania prób do badań z wykonanych przez siebie odkrywek (próbki stratygraficzne, próbki do spoiw, do badań mikrobiologicznych), w jaki sposób i jakimi narzędziami je pobierać. Zapoznali się z trudnościami jakie mogą wystąpić przy badaniach *in situ* i sposobami ich rozwiązywania. Dowiedzieli się jakie podstawowe badania wykonywać lub zlecać w laboratorium, na co zwracać uwagę w pierwszej kolejności i w jaki sposób priorytetyzować rodzaj badań przy obiekcie w zależności od możliwości czasowych, finansowych i realiów pracy. Poznali również możliwości badawcze jakie dają współczesne badania laboratoryjne oraz nowoczesne techniki badawcze. Wolontariusze zostali zapoznani również z podstawową literaturą w zakresie badań *in situ* i badań laboratoryjnych. Przekazywanie wiedzy odbyło się w oparciu o doświadczenia zawodowe prowadzących warsztaty oraz zaproszonych ekspertów.

Zdobyta wiedza została przede wszystkim ugruntowana po przez działania praktyczne, w trakcie których wykonywane były różnego rodzaju odkrywki, dokumentowane następnie fotograficznie i opisowo. Wolontariusze we wnętrzu kościoła wykonali sondy schodkowe zarówno w warstwach barwnych jak i w tynkach, sondy sięgające aż do struktury muru, sondy pasowe i krzyżowe, poszerzali wykonane podczas wcześniejszych prac odkrywki. Zdobyli wiedzę od czego je zaczynać, w jakich miejscach je wykonywać, jakimi narzędziami należy pracować, jak właściwie pracować, aby nie uszkadzać warstw bez ich właściwego rozpoznania. Warsztaty miały na celu zrozumienie jak badania *in situ* mogą pomóc zrozumieć budowę kościoła, jego strukturę i wspomóc datowanie obiektu.

Ważną częścią obozu były również zajęcia z inwentaryzacji detali rzeźbiarskich czy malarskich, które są nieodłączną częścią badań w zabytkowych obiektach. Niejednokrotnie to jedyny dokument, który pozostaje po zabytkach na wschodzie, które w ostatnim czasie ulegają szybkim zniszczeniom. Wolontariusze poznali zasadę fotografowania i opisywania obiektów: fragmentów luźnych oraz detali umieszczonych w strukturze budynku, które niejednokrotnie są bardzo trudne i skomplikowane do sfotografowania. Dokumentacja fotograficzna obejmowała również wykonane w trakcie warsztatów odkrywki, jak i dokumentację poprzednich sond. Fotografie wykonywano w świetle widocznym i w świetle bocznym, porównując je ze sobą oraz wyciągając odpowiednie wnioski. Warsztaty miały na celu oswojenie się również z pracą na terenie obiektu zabytkowego, co często w przypadku

studentów kierunków związanych z ochroną dóbr kultury, odbywa się po raz pierwszy dopiero po ukończeniu studiów.

2. Integracja środowiska specjalistów polskich i ukraińskich,

Dzięki działaniom wolontariackim w kościele, doszło do integracji środowisk naukowych związanych z ochroną zabytków Polski i Ukrainy. Pozwoliło to na zrozumienie jak ważna jest świadoma współpraca, dzięki której można we właściwy sposób wypracowywać programy ochrony dla zabytków oraz praktycznie ratować wspólne dziedzictwo kulturowe. Akcentem spajającym były spotkania, dyskusje i analiza wykonywanych działań. Niezbędnym składnikiem budowania tej świadomości stał się wykład prof. Janusza Smazy, który opowiedział o swoich wieloletnich międzynarodowych działaniach konserwatorskich, głównie o pracach wykonywanych na terenach Ukrainy, podkreślając ważny aspekt współpracy polsko - ukraińskiej. Przez tydzień warsztatów nastąpiła wymiana doświadczeń konserwatorskich zarówno między studentami, jak i wykładowcami związanymi z Wydziałem Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki w Warszawie i Wydziałem Konserwacji na Uniwersytecie Iwana Ohijenka w Kamieńcu Podolskim. Narodziła się chęć kontynuowania projektu oraz nawiązania stałej współpracy przy ratowaniu dziedzictwa kulturowego na Kresach. Planowane są kolejne spotkania mające na celu ugruntowanie tej współpracy.

3. Poszerzanie wiedzy historycznej o znaczeniu zabytków na Kresach.

Ważnym aspektem warsztatów było rozwijanie świadomości uczestników o konieczności wspólnego ratowania dziedzictwa kulturowego Polski i Ukrainy – licznych zabytków, które na naszych oczach ulegają unicestwieniu. Wolontariusze poza wiedzą uzyskaną na temat samego kościoła, który przetrwał różne zawirowania historyczne, mieli okazję zwiedzić Kamieniec Podolski, poznając burzliwą i ciekawą historię wielokulturowego miasta oraz jego najcenniejszych zabytków. Zwiedzanie objęło takie obiekty jak: kościół św. Piotra i Pawła z wieżą minaretu, zamek Kamieniecki, ruiny kościoła ormiańskiego, kościół Dominikanek, kościół potrynitański, założenie architektoniczne miasta, najstarsze cerkwie. Obiekty omawiane były również w kontekście historii Podola.

W trakcie warsztatów analizowano również przykłady podobnych do kościoła św. Mikołaja świątyń oraz problematykę ich ratowania. Podjęto próbę wspólnej refleksji, wyciągania wniosków czy szukania nowych pomysłów, na możliwości ratowania obiektów

zabytkowych na tych terenach. W trakcie obozu wolontariusze byli zapoznawani z literaturą, do której mogą się odnieść w celu poszerzenia tematu. Pobyt w niezwykle cennym dla dziedzictwa kulturowego poddominikańskim założeniu klasztorным, obcowanie bezpośrednio z materią zabytkową kościoła o niezwykle ciekawej i niezbadanej ciągle historii, wywołała wśród uczestników wiele refleksji, które uwidoczniły się w rozmowach i licznych pytaniach. Wolontariusze uświadomili sobie również jaka jest skala potrzeb jeśli chodzi o ratowanie zabytków na Kresach, w kontekście czasu, możliwości finansowania czy zasobów ludzkich. W przypadku obiektów zabytkowych na terenach Ukrainy, gdzie jest ich bardzo dużo, czasem prace badawcze i inwentaryzacyjne są formą prac „ratunkowych”, ponieważ przez katastrofalny stan zachowania obiektów po wielu z nich może nie pozostać już żaden ślad.

4. Kolejny etap rozpoznania zabytku oraz powstanie dokumentacji fotograficznej wykonanych prac.

Bardzo cenny kościół św. Mikołaja poddawany jest od wielu lat pracom konserwatorskim. Do tej pory były to głównie prace ratunkowe, szczególnie po pożarze dachu, który nastąpił w 1993 roku. Przy okazji poszczególnych prac konserwatorskich, realizacji prac magisterskich pod kierunkiem dr hab. Janusza Smazy prof. ASP czy badań w ramach Stypendium Ministra w 2017 roku, były wykonywane pojedyncze badania obiektów. Podczas prac prowadzonych każdego roku udaje się odsonić kolejne, nie znane wcześniej warstwy barwne, detale architektoniczne czy rzeźbiarskie, które wprowadzają nowe fakty do dziejów kościoła. Kościół nie był jednak nigdy poddany szczegółowym badaniom architektoniczno – konserwatorskim, ze względu na brak stałego dofinansowania. Obóz wolontariacki przeprowadzony w listopadzie 2019 roku, dzięki dofinansowaniu z Instytutu Polonika, stał się kolejnym etapem tych badań i łączenia nowych faktów o zabytkowym wnętrzu świątyni. Podczas tygodniowego obozu, który miał na celu głównie edukację uczestników, nie było możliwe przeprowadzenie pełnych tego typu badań, ale zadania, które udało się zrealizować, pozwoliły na rozpoznanie kolejnych nieprzebadanych do tej pory części kościoła. Będzie to skutkowało lepszymi decyzjami przy kolejnych pracach konserwatorskich. Podczas obozu, udało się wykonać wiele odkrywek i sond, które dają nowe spojrzenie na historię kościoła oraz porządkują dotychczasową wiedzę. Najważniejszym odkryciem dokonany wraz z wolontariuszami było odsonięcie fragmentu malowidła na filarze, na ścianie zachodniej prawej nawy pod chórem, gdzie ukazały się fragmenty większej kompozycji w postaci

kobięcych rąk, stóp dziecka oraz fragmentu ramy okalającej przedstawienie. Jest to prawdopodobnie malowidło pochodzące z pierwszej połowy XVII wieku, przedstawiające Matkę Boską z Dzieciątkiem i św. Anną Samotrzecią. Dzięki temu odkryciu uzyskano kolejne fundusze na odsłonięcie i zabezpieczenie malowidła przed pracami związanymi z demontażem drewnianego chóru, które są planowane na 2020 rok. Dla porównania wykonano również sondy w analogicznym filarze w lewej nawie pod chórem, jednak okazał się on być mocno przebudowany, pokryty jedną warstwą zdestruowanego osypującego się tynku. Nie zaobserwowano w tym miejscu żadnych dekoracji ani ich śladów starszych warstw barwnych i tynków.

W trakcie warsztatów odkryto również fragmenty polichromii pod tynkiem, na północnej ścianie filara w prawej nawie, co jest analogiczną sytuacją do dekoracji odkrytych w lewej nawie. Pozwoliło to na wyciągnięcie wniosków o istnieniu spójnej ikonograficznie dekoracji malarskiej, która zdobiła kościół przed jego barokizacją w XVIII wieku. Na ten moment trudno jest określić co konkretnie malowidła w tym miejscu przedstawiają – odkrywki wymagają dalszych badań.

Ważnymi badaniami były również sondy wokół wejścia głównego z kruchty do kościoła, gdzie udało się zlokalizować pozostałości wapiennego portalu, którego dekoracje zostały w pewnym momencie skute. Na płytach kamiennych odsłoniętych po lewej stronie od wejścia, zaobserwowano kilka warstw tynku, oraz wykonano sondę pokazującą budowę ściany filara pod chórem oraz jego łączenie ze ścianą zachodnią.

Jednym z planowanych zadań było również określenie zakresu malowidła ze świętą Katarzyną Sieneńską, za kamiennym XX – wiecznym ołtarzem Kaplicy Matki Boskiej Różańcowej. Wykonano tam odkrywki pasowe, krzyżowe i schodkowe po lewej stronie ołtarza. W przyszłości konieczne jednak będzie kontynuowanie badań i wykonanie odkrywek na całej ścianie, gdyż nie ma pewności, iż fragment po lewej stronie pochodzi z tego samego czasu co przedstawienie Katarzyny Sieneńskiej. Poszerzono w tym miejscu odkrywki i oczyszczono fragmenty odnalezionych malowideł.

Przeprowadzone prace badawcze w lewej nawie kościoła dotyczyły poszerzenia dotychczasowych odkrywek na filarze oraz po prawej stronie portalu kamiennego. Doczyszczono odsłonięte fragmenty z wtórnych warstw pobiał. Ponadto wykonano odkrywkę w górnej części filara na ścianie północnej, aby określić zakres malowideł z tej strony.

Poszerzono również odkrywkę po prawej stronie portalu, co pozwoliło na ustalenie zakresu dekoracji malarskiej.

W renesansowej kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego zinwentaryzowano starsze odkrywki wykonywane przed 2017 rokiem, na potrzeby dokumentacyjne oraz porównawcze, a następnie wykonano nowe sondy i odkrywki w dolnych partiach kaplicy. W okolicach okrągłego otworu okiennego na ścianie północnej, odkryto wmurowane w ścianę fragmenty płyty epitafijnej lub portalu wykonanego z wapienia i wapienia zbitego tzw. „dębniaka”. Zinwentaryzowano również zagrożone destrukcją malowidła przedstawiające apostołów w pendentywach kaplicy. Nowe odkrywki wykonane w niższych partiach pomieszczenia, dały wstępny ogląd na strukturę budowy tynków i warstw barwnych kaplicy. Badania wymagają jednak kontynuacji oraz poszerzenia ich zakresu.

Z pracami inwentaryzacyjnymi związane było również wykonanie dokumentacji fotograficznej alabastrowych fragmentów ołtarza głównego. Fragmenty te, zostały odnalezione podczas prac wolontariuszy, którzy uprzątnęli kaplicę w 2017 roku.

Wszystkie wykonane prace, fotografie odkrywek i sond, zdjęcia inwentaryzacyjne zostały umieszczone w dokumentacji powykonawczej - opisowej oraz fotograficznej.

5. Zaangażowanie lokalnej społeczności w działania.

W pomoc przy organizacji prac na miejscu zostały zaangażowane dwie osoby z lokalnego środowiska. Zyskały możliwość wymiany doświadczeń oraz integracji międzynarodowej. Wspomagały organizatorów i uczestników organizacją działań takich jak zwiedzanie, zakup potrzebnych materiałów, transport uczestników, pomoc przy codziennym działaniu w kościele, czy poruszaniu się po mieście. Zaproszeni do udziału w obozie wolontariusze z miejscowej uczelni, również bardzo silnie się zaangażowali zarówno w prace, jak i w planowanie wspólnych działań w przyszłości. Warsztaty tego typu były dla wielu z nich nowym doświadczeniem, które w bardzo pozytywny sposób otworzyło im myślenie oraz poszerzyło horyzonty. Pokazało to również możliwości jakie mogą przynieść tego typu wspólne spotkania, wyjazdy, a przede wszystkim wspólnie realizowany cel.

III. PRZEBIEG OBOZU.

Dzień 1

Spotkanie z wolontariuszami z Wydziału Restauracji Dzieł Sztuki, Katedry Sztuk Pięknych i Dekoracyjnych oraz Restauracji Dzieł Sztuki na Uniwersytecie im. Iwana Ohijenka w Kamieńcu Podolskim oraz z ich kierownikiem doktor sztuk Natalią Ursu. Wstępne zapoznanie z obiektem, oprowadzanie po kościele i założeniu klasztorным. Rozpoczęcie prac organizacyjnych, porządkowych, przygotowywanie stanowisk pracy i narzędzi. Rozpoczęcie prac inwentaryzacyjnych i fotograficznych przy zachowanych alabastrowych fragmentach ołtarza głównego z prezbiterium.

Dzień 2

Przyjazd wolontariuszy z Polski. Zapoznanie polskiej grupy ze studentami z uczelni im. Iwana Ohijenka w Kamieńcu Podolskim. Wykłady wprowadzające na temat historii kościoła, oprowadzanie po kościele i założeniu klasztorным. Zapoznanie uczestników z wykonywanymi do tej pory badaniami na terenie kościoła. Zapoznanie się z miejscami wyznaczonymi do badań oraz wstępny podział obowiązków. Kontynuacja prac inwentaryzacyjnych przy zachowanych alabastrowych fragmentach ołtarza głównego. Rozpoczęcie prac inwentaryzacyjnych malowideł apostołów, w pendentywach kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego. Podsumowanie dnia poprzez wspólną dyskusję na temat przeprowadzonych działań, wyciągnięcie wniosków oraz analizę wykonanych zdjęć. Dyskusja i podsumowanie kończyła każdy dzień warsztatów. Na bieżąco omawiano zastane problemy badawcze oraz dyskutowano nad możliwością ich rozwiązania.

Dzień 3

Rozpoczęcie warsztatów przez wykład przeprowadzony przez konserwator Monikę Bzurę o celu wykonywania odkrywek i sond oraz podstawowych zasadach z nimi związanych. Wykład teoretyczny oraz pokazy praktyczne na przykładzie konkretnych miejsc w kościele. Kontynuacja prac inwentaryzacyjnych przy fragmentach alabastrowego ołtarza oraz malowidłach w kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego. Inwentaryzacja starszych odkrywek w kaplicy, w celu udokumentowania oraz w celach porównawczych do kolejnych, planowanych odkrywek. Rozpoczęcie wykonywania odkrywek w dolnych partiach kaplicy przy malowidłach apostołów, w celu analizy warstw barwnych oraz tynków kaplicy. Wykonanie odkrywek

pasowych po lewej stronie ołtarza kamiennego w kaplicy Matki Bożej Różańcowej, na tej samej ścianie, na której znajduje się odkryte dwa lata wcześniej malowidło z Katarzyną Sieneńską. Rozpoczęcie prac przy poszerzeniu odkrywek na filarze na ścianie zachodniej, pod chórem w prawej nawie, gdzie zaobserwowano wcześniej fragmenty malowideł pod tynkiem wtórnym. Poszerzanie odkrywek w lewej nawie kościoła zarówno na filarze, jak i koło portalu kamiennego prowadzącego do kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego. Rozpoczęcie prac przy wejściu głównym do kościoła pod chórem – odkrywki pasowe i schodkowe warstw barwnych oraz tynków.

Dzień 4

Kontynuacja prac w kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego oraz zakończenie prac inwentaryzacyjnych. Kontynuowanie prac przy wykonywaniu sond i odkrywek w dolnych partiach kaplicy oraz ich dokumentacja fotograficzna. Wykonanie odkrywek schodkowych na ścianie północnej kaplicy pod otworem okiennym, w miejscu gdzie zaobserwowano spęcherzenia i pustki. Odkrywki warstw barwnych miały na celu sprawdzenie czy w tym miejscu nie znajdują się pozostałości malowideł, ponieważ następnym etapem było wykonanie w tym miejscu sond do muru. Kontynuacja prac przy poszerzaniu odkrywek w lewej nawie na filarze oraz oczyszczaniu ich z wtórnych pobiał, które nie usunięte, mogłyby stwardnieć i utrudnić późniejsze prace konserwatorskie. Rozpoczęcie prac na południowej ścianie filara w prawej nawie, w celu porównania czy warstwy barwne występują w tym miejscu analogicznie do lewej nawy. Nacięcie szlifierką kątową grubych warstw tynku w celu wykonania sond punktowych, a następnie metodami mechanicznymi poprzez skuwanie dłutem usuwanie warstw tynku.

Kontynuowanie odkrywek schodkowych po lewej stronie ołtarza kamiennego w kaplicy Matki Bożej Różańcowej. Kontynuacja prac odkrywkowych na ścianie filara po lewej stronie od wejścia do kościoła w celu rozpoznania połączenia filara ze ścianą.

Przyjazd dr hab. Janusza Smaza prof. ASP. Przeprowadzenie przez niego wykładów na temat prowadzonych do tej pory prac konserwatorskich w kościele św. Mikołaja. Szczegółowa analiza prac konserwatorskich przy minbarze tureckim oraz przy prezbiterium kościoła, gdzie prof. Smaza pokazał liczne, niezauważalne ciekawostki. Uczestnicy nie tylko mieli okazję do wysłuchania eksperta od konserwacji rzeźby kamiennej, ale mogli również przeprowadzić z nim rozmowy i dyskusje na temat ratowanych przez niego zabytkach w różnych krajach. Podczas wykładu prof. Smaza opowiedział wolontariuszom również o trudnościach

związanych z wykonywaniem prac na Ukrainie, uzmysłowił uczestnikom skalę problemu oraz opowiedział o wykonywanych przez siebie różnych pracach konserwatorskich na terenie Ukrainy. Przeprowadzona została także analiza i wnioski z wykonywanych przez nich do tej pory odkrywek. Przyjazd kolejnej ekspertki Sylwii Svorovej – Pawełkowicz, zapoznanie wolontariuszy z ekspertką.

Dzień 5

Rozpoczęcie sond punktowych w miejscach pustek, specherzeń i odspojień tynku na północnej ścianie pod otworem okiennym w Kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego. Po odkryciu fragmentów kamiennej kompozycji w kształcie rombu, kontynuowanie prac w dolnej części ściany. Kontynuacja prac przy odkrywkach po lewej stronie ołtarza kamiennego w kaplicy Matki Bożej Różańcowej. Poszerzenie odkrywek fragmentu malowidła, które jest najprawdopodobniej kontynuacją kompozycji malarskiej z Katarzyną Sieneńską po prawej stronie ołtarza. Kontynuacja poszerzenia odkrywek na filarze na ścianie zachodniej pod chórem w prawej nawie, gdzie zaobserwowano fragmenty postaci i kompozycji – stopy oraz dłonie. Oczyszczanie odsłoniętych fragmentów z wtórnych warstw pobiał. Wykonanie odkrywek na analogicznym filarze w lewej nawie w celu sprawdzenia czy nie występuje tam również dekoracja malarska, jednak bez pozytywnych rezultatów. Kontynuacja prac przy wejściu głównym do kościoła – wykonanie odkrywek nad drzwiami oraz po prawej stronie drzwi od wejścia. Kontynuacja wykonywania odkrywek na ścianie południowej filara w prawej nawie, gdzie zaobserwowano warstwy barwne.

Wykłady eksperta mgr Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne” na temat łączenia badań *in situ* z analizą chemiczną pobranych do badań prób. Jako ekspert, konserwator dzieł sztuki i chemik, podczas warsztatów edukowała wolontariuszy jakimi metodami i jak właściwie pobierać próby do badań, na jakie rzeczy zwracać uwagę podczas pobierania prób na czym się najbardziej skupić. Podzieliła się z wolontariuszami nie tylko wykładami, ale również swoim bogatym już doświadczeniem zawodowym związanym z badaniem obiektów zabytkowych - również na Ukrainie - np. w zamku w Żółkwi lub w zamku w Podhorcach. Opowiedziała również uczestnikom o swoim granie badawczym z Narodowego Centrum Nauki w Polsce, który realizowała współpracując z Instytutem Badań w Pradze. Jako ekspert uczestniczyła do końca w warsztatach analizując z uczestnikami prowadzone działania, służąc radą i dobrymi wskazówkami przy prowadzonych przez nich odkrywkach.

Zwiedzanie wielokulturowego miasta jakim jest Kamieniec Podolski i jego najważniejszych zabytków wraz z przewodnikiem. W trakcie zwiedzania prowadzona wspólnie dyskusja i analiza wizytowanych kościołów z próbą określenia ewentualnych celów badawczych w danych obiektach.

Dzień 6

Odsłonięcie kolejnych partii tynku przy odkrytych w północnej ścianie kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego fragmentach płyty epitafijnej lub portalu, wykonanych z wapienia i wapienia zbitego tzw. „dębniaka”. Dokumentacja fotograficzna wykonanych prac. Kontynuacja prac oczyszczania malowidła pod chórem kościoła, gdzie wyraźnie odsłoniły się kolejne części kompozycji. Kontynuacja sond przy drzwiach wejściowych do kościoła – tym razem od strony kruchty, gdzie również odsłonięto kamienne fragmenty wyraźnie zarysowanego wapiennego portalu. Kontynuacja prac przy odślanianiu fragmentu malowidła po lewej stronie ołtarza w kaplicy Matki Bożej Różańcowej. Spotkanie podsumowujące warsztaty, analiza przeprowadzonych działań, wyciągnięcie wniosków. Wyjazd części wolontariuszy do Polski.

Dzień 7

Wykonywanie fotografii i dokumentacji wykonanych odkrywek. Prace organizacyjne i porządkowe. Wyjazd z Kamieńca Podolskiego pozostałych wolontariuszy.

IV. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Fot. 1. Wykład teoretyczny Moniki Bzury na temat wykonywania sond stratygraficznych na zabytkowej, nie badanej do tej pory ścianie kościoła. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 2. Wykład teoretyczny Moniki Bzury na temat wykonywania sond stratygraficznych na zabytkowej, nie badanej do tej pory ścianie kościoła. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 3. Praktyczny pokaz wykonywania sondy schodkowej na zabytkowej ścianie kościoła, przy wejściu do nawy głównej z kruchty, ukazującej układ warstw tynkarskich i malarskich na ścianie.
Fot. Anna Kudzia.

Fot. 4. Praktyczny pokaz wykonywania odkrywek schodkowych na ścianie wschodniej kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego (pierwsza połowa XVII wieku). Fot. Anna Kudzia.

Fot. 5. Wykład z pokazywaniem przykładów odkrywek w różnych miejscach kościoła – na sklepieniu kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego (pierwsza połowa XVII wieku). Fot. Anna Kudzia.

Fot. 6. Przygotowanie do prac inwentaryzacyjnych na sklepieniu kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego (pierwsza połowa XVII wieku). Fot. Anna Kudzia.

Fot. 7. Widok na wieżę kościoła z latarni XVII – wiecznej kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego.
Fot. Agnieszka Pietrykowska.

Fot. 8. Zejście do krypt w ramach zapoznania się z ich stanem zachowania, wyglądem oraz rozkładem pomieszczeń. Fot. Martyna Kalicka.

Fot. 9. Prace inwentaryzacyjne przy alabastrowych fragmentach ołtarza głównego. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 10. Prace inwentaryzacyjne przy alabastrowych fragmentach ołtarza głównego. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 11. Prace inwentaryzacyjne przy alabastrowych fragmentach ołtarza głównego. Fot. Anna Kudzia.

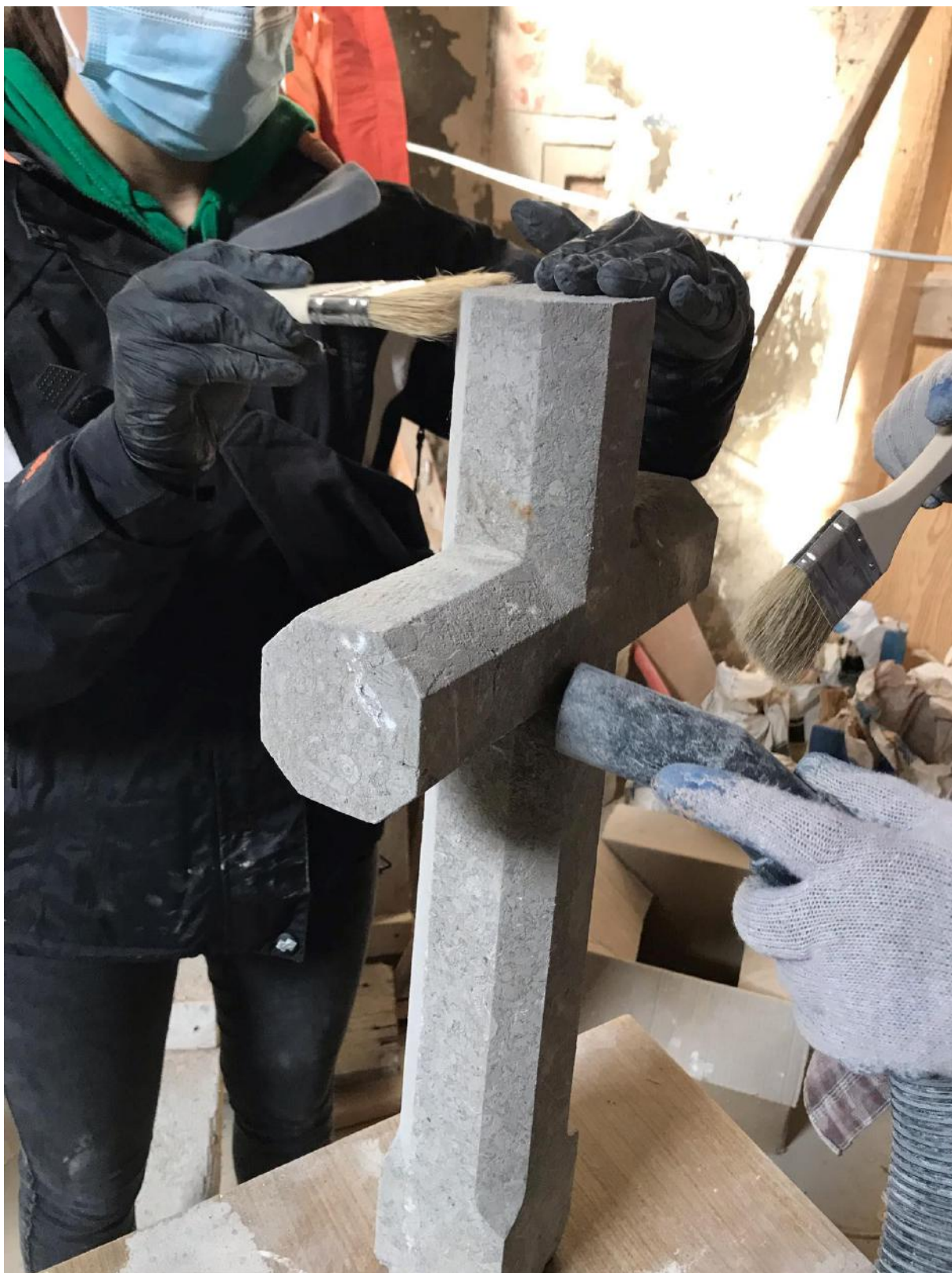
Fot. 12. Analiza archiwalnej fotografii ołtarza głównego w celu podjęcia próby identyfikacji alabastrowych fragmentów ołtarza głównego. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 13. Nauka fotografowania obiektów w celu wykonania właściwej inwentaryzacji alabastrowych fragmentów ołtarza głównego. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 14. Segregacja i porządkowanie alabastrowych fragmentów ołtarza głównego oraz innych odnalezionych detali. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 15. Oczyszczanie inventaryzowanych fragmentów z nawarstwień luźnych w celu wykonania zdjęć dokumentacyjnych. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 16. Oczyszczanie alabastrowych fragmentów ołtarza głównego z nawarstwień luźnych – brudu i kurzu za pomocą miękkich szczotek i pędzli, w celu wykonania zdjęć dokumentacyjnych. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 17. Widok na lewą – północną nawę kościoła. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 18. Oczyszczanie odkrywek na północnej ścianie filara w lewej nawie, z pozostałości pobiał i wtórnych warstw, które nie usunięte mogłyby ulec stwardnieniu utrudniając w przyszłości zabiegi oczyszczania. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 19. Widok na lewą nawę kościoła oraz zdestruowany chór. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 20. Poszerzanie odkrywek warstw barwnych po prawej stronie portalu, w lewej nawie kościoła. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 21. Prace przy warstwach barwnych po prawej stronie portalu, w lewej nawie kościoła.
Fot. Anna Kudzia.

Fot. 22. Oczyszczanie odkrywek warstw barwnych po prawej stronie portalu, w lewej nawie kościoła, z pozostałości pobiał i wtórnych warstw, które nie usunięte mogłyby ulec karbonatyzacji utrudniając w przyszłości zabiegi oczyszczania. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 23. Poszerzanie odkrywek warstw barwnych na wschodniej ścianie filara w lewej nawie w celu podjęcia próby identyfikacji kompozycji. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 24. Oczyszczanie odkrywek warstw barwnych na wschodniej ścianie filara w lewej nawie, z pozostałości pobiał i wtórnych warstw, które nie usunięte mogłyby ulec karbonatyzacji utrudniając w przyszłości zabiegi oczyszczania. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 25. Oczyszczanie odkrywek na północnej ścianie filara w lewej nawie, z pozostałości pobiał i wtórnych warstw, które nie usunięte mogłyby ulec karbonatyzacji utrudniając w przyszłości zabiegi oczyszczania. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 26. Wykonywanie odkrywki na północnej ścianie filara w lewej nawie, w wyższych partiach północnej ściany filara w lewej nawie, w celu sprawdzenia zakresu pola kompozycji.

Fot. 27. Wykonywanie odkrywek na północnej ścianie kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego (początek XVII wieku). Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 28. Analiza odkrywek na północnej ścianie kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego (początek XVII wieku). Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 29. Wykonywanie odkrywek na północnej ścianie kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego (początek XVII wieku). Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 30. Analiza odkrywek na północnej ścianie kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego (początek XVII wieku). Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 31. Wykonywanie dokumentacji fotograficznej malowideł z przełomu XIX/XX wieku w pendentywach kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego. Fot. Paulina Niemirska.

Fot. 32. Wykonywanie dokumentacji fotograficznej malowideł z przełomu XIX/XX wieku w pendentywach kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego. Fot. Paulina Niemirska.

Fot. 33. Wykonywanie odkrywek schodkowych na wschodniej ścianie kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 34. Dokumentacja fotograficzna odnalezionych w ścianie północnej kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego fragmentów ołtarza lub portalu kamiennego. Fot. Anna Kudzia.

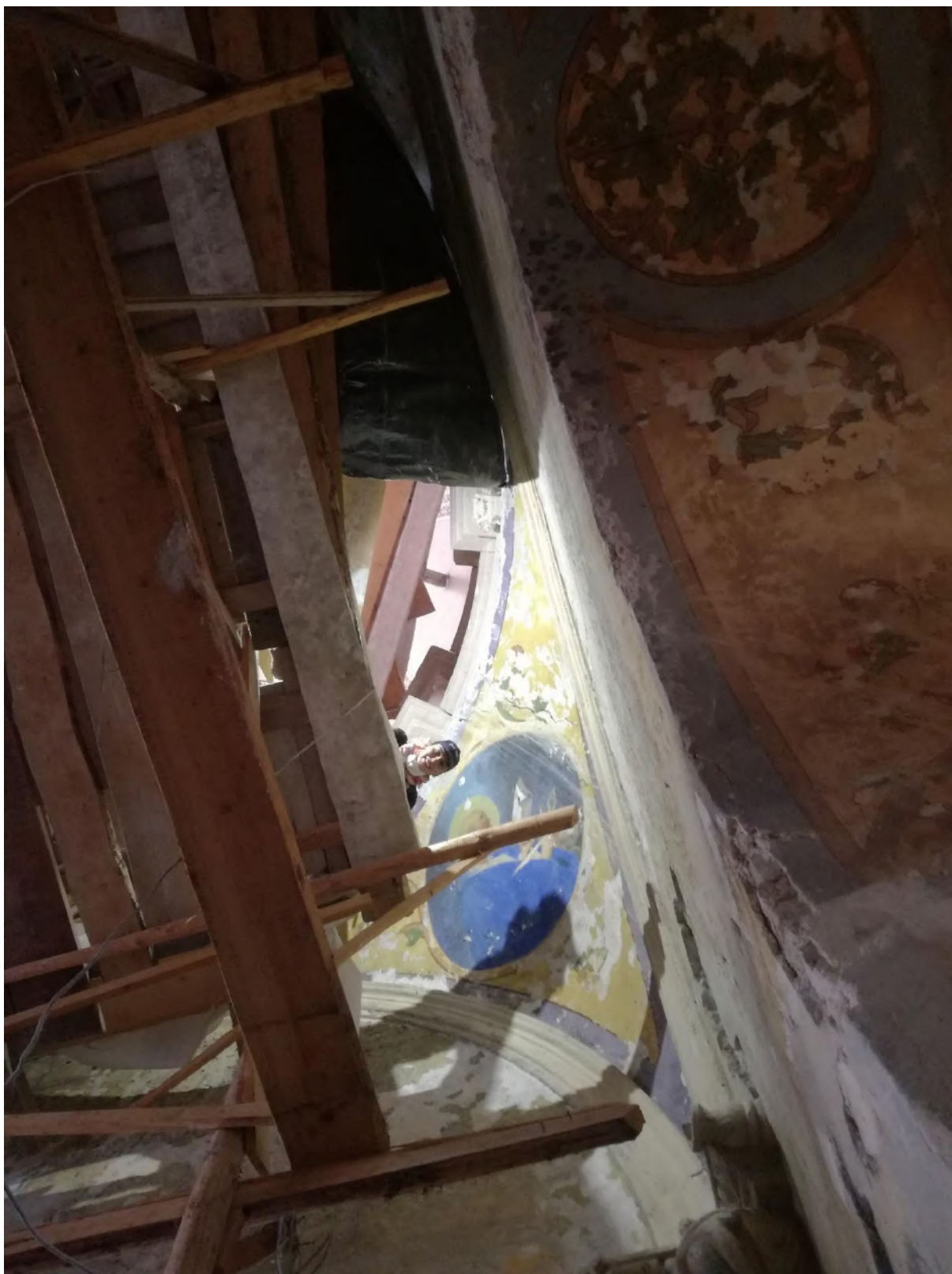
Fot. 35. Stopniowe poszerzanie odkrywek na północnej ścianie kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego.

Fot. 36. Widok na ścianę północną kaplicy Chrystusa Ukrzyżowanego z odnalezionymi fragmentami ołtarza lub portalu kamiennego. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 37. Prace organizacyjne -rozkładanie elektryki w celu wykonania zdjęć inwentaryzacyjnych w kaplicy Ukrzyżowanego (początek XVII wieku). Fot. Anna Kudzia.

Fot. 38. Widok na sklepienie kaplicy Ukrzyżowanego (początek XVII wieku). Fot. Anna Kudzia.

Fot. 39. Określanie miejsc wykonywania odkrywek na południowej ścianie filara, w prawej nawie kościoła. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 40. Wykonywanie odkrywek na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 41. Wykonywanie odkrywek na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 42. Nacinanie grubego tynku szlifierką kątową w celu wykonania odkrywek na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 43. Nacinanie grubego tynku szlifierką kątową w celu wykonania odkrywek na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 44. Wykonywanie odkrywek na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 45. Wykonywanie odkrywek na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 46. Nacinanie grubego tynku szlifierką kątową w celu wykonania odkrywek na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 47. Dokumentacja fotograficzna odkrywki na południowej ścianie filara w prawej nawie kościoła.
Fot. Anna Kudzia.

Fot. 48. Wykonywanie odkrywki na zachodniej ścianie filara w prawej nawie kościoła, pod chórem.
Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 49. Dokumentacja fotograficzna w trakcie odkrywania malowidła na zachodniej ścianie filara w prawej nawie kościoła, pod chórem. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 50. Wykonywanie odkrywki na zachodniej ścianie filara w prawej nawie kościoła, pod chórem.
Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 51. Analiza wykonanych odkrywek. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 52. Wykonywanie odkrywki na zachodniej ścianie filara w prawej nawie kościoła, pod chórem.
Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

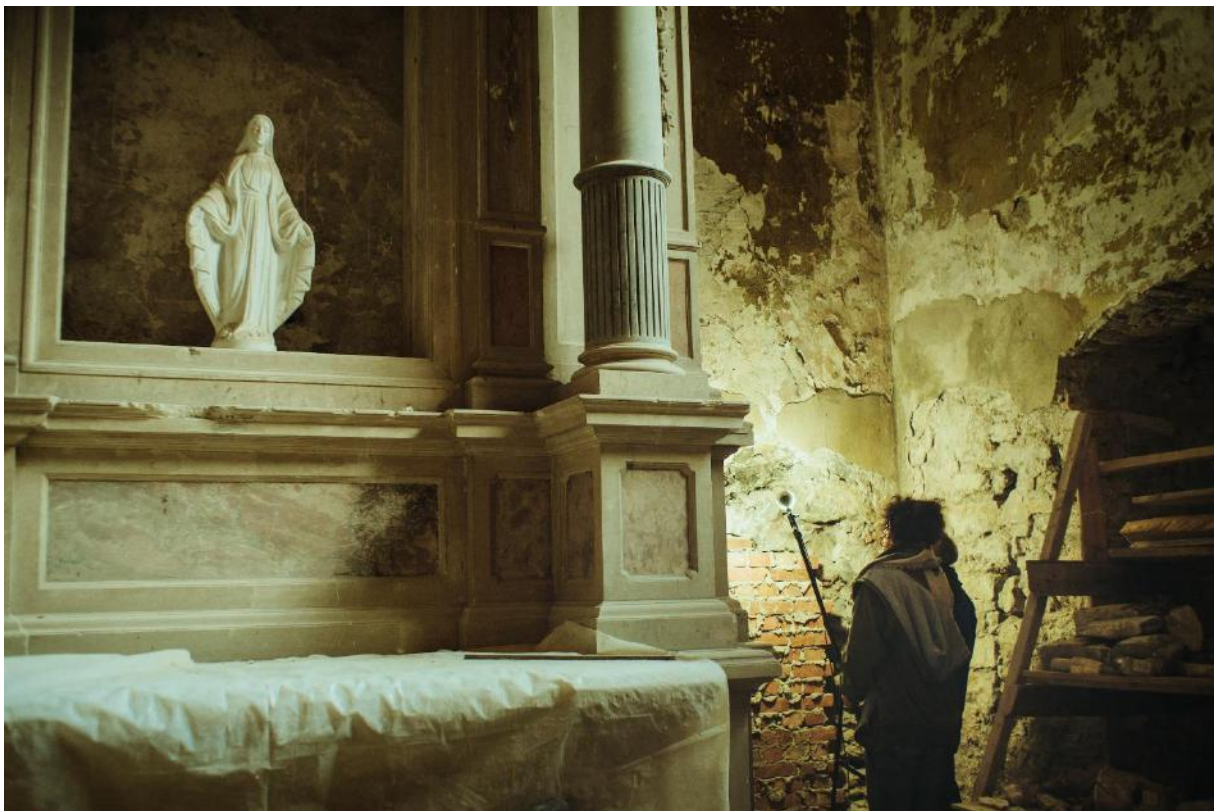
Fot. 53. Odkrywanie i oczyszczanie odnalezionego malowidła na zachodniej ścianie filara w prawej nawie kościoła pod chórem. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 54. Odkrywanie i oczyszczanie odnalezionego malowidła, na zachodniej ścianie filara w prawej nawie kościoła, pod chórem. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 55. Wolontariusze w trakcie dyskusji o pracach w Kaplicy Matki Bożej Różańcowej (początek XVII wieku). Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 56. Wolontariusze w trakcie dyskusji o pracach w Kaplicy Matki Bożej Różańcowej (początek XVII wieku). Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 57. Wolontariusze w trakcie dyskusji o pracach w Kaplicy Matki Bożej Różańcowej (początek XVII wieku). Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 58. Dokumentacja fotograficzna oczyszczonego fragmentu malowidła.

Fot. 59. Wykonywanie sondy schodkowej warstw barwnych po lewej stronie ołtarza kamiennego, w kaplicy Matki Bożej Różańcowej (z początku XVII wieku).

Fot. 60. Wykonywanie sondy schodkowej warstw barwnych po lewej stronie ołtarza kamiennego, w kaplicy Matki Bożej Różańcowej (z początku XVII wieku).

Fot. 61. Wykonywanie odkrywki pasowej i krzyżowej po lewej stronie ołtarza kamiennego, w kaplicy Matki Bożej Różańcowej (z początku XVII wieku). Fot. Anna Kudzia.

Fot. 62. Wykonywanie odkrywki pasowej i krzyżowej po lewej stronie ołtarza kamiennego, w kaplicy Matki Bożej Różańcowej (z początku XVII wieku). Fot. Andriej Savchuk.

Fot. 63. Wykonywanie odkrywki po lewej stronie ołtarza kamiennego w kaplicy Matki Bożej Różańcowej (z początku XVII wieku) na ścianie z malowidłem ukazującym Katarzynę Sieneńską.

Fot. 64. Poszerzanie odkrywkę po lewej stronie ołtarza kamiennego w kaplicy Matki Bożej Różańcowej (z początku XVII wieku), w celu określenia zakresu malowideł na ścianie wschodniej kaplicy.
Fot. Anna Kudzia.

Fot. 65. Wykonywanie sondy po lewej stronie od drzwi wejściowych pod chórem. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 66. Widok na zniszczony chór nad wejściem do kościoła, gdzie wykonano sondy schodkowe warstw barwnych i tynków. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 67. Wykonywanie sondy i odkrywek stratygraficznych warstw barwnych i tynków po lewej stronie od drzwi wejściowych pod chórem. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 68. Wolontariuszka w trakcie prac badawczych. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 69. Wykonywanie sondy i odkrywek stratygraficznych warstw barwnych oraz tynków po lewej stronie od drzwi wejściowych pod chórem. Fot. Anna Kudzia

Fot. 70. Odkrywka pasowa wykonana w celu rozpoznania przebiegu płyt wapiennych, będących częścią oryginalnego portalu kamiennego. Fot. Anna Kudzia

Fot. 71. Wykonywanie sondy i odkrywek stratygraficznych warstw barwnych oraz tynków po lewej stronie od drzwi wejściowych pod chórem. Fot. Anna Kudzia

Fot. 72. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Anna Kudzia.

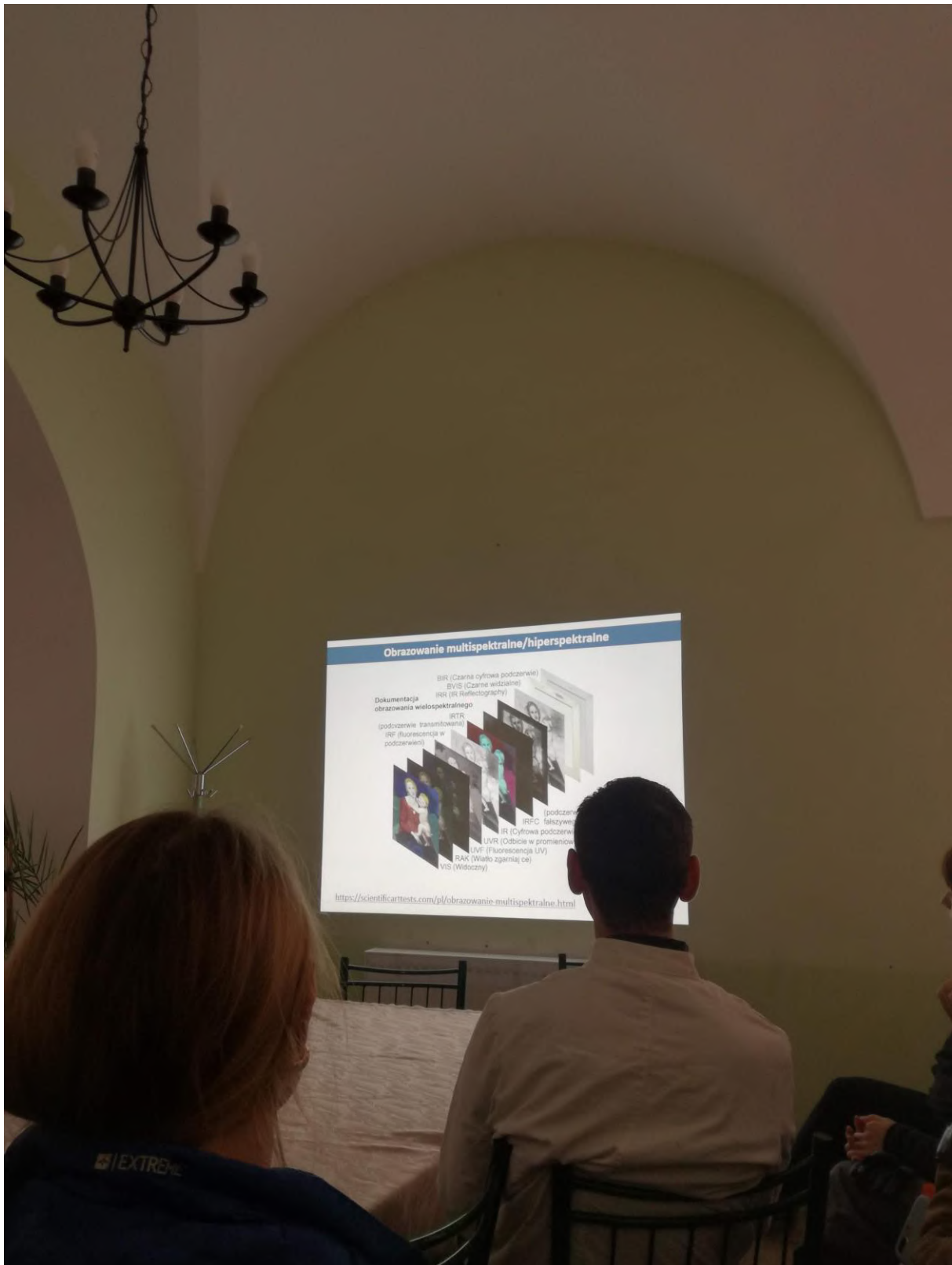
Fot. 73. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Anna Kudzia.

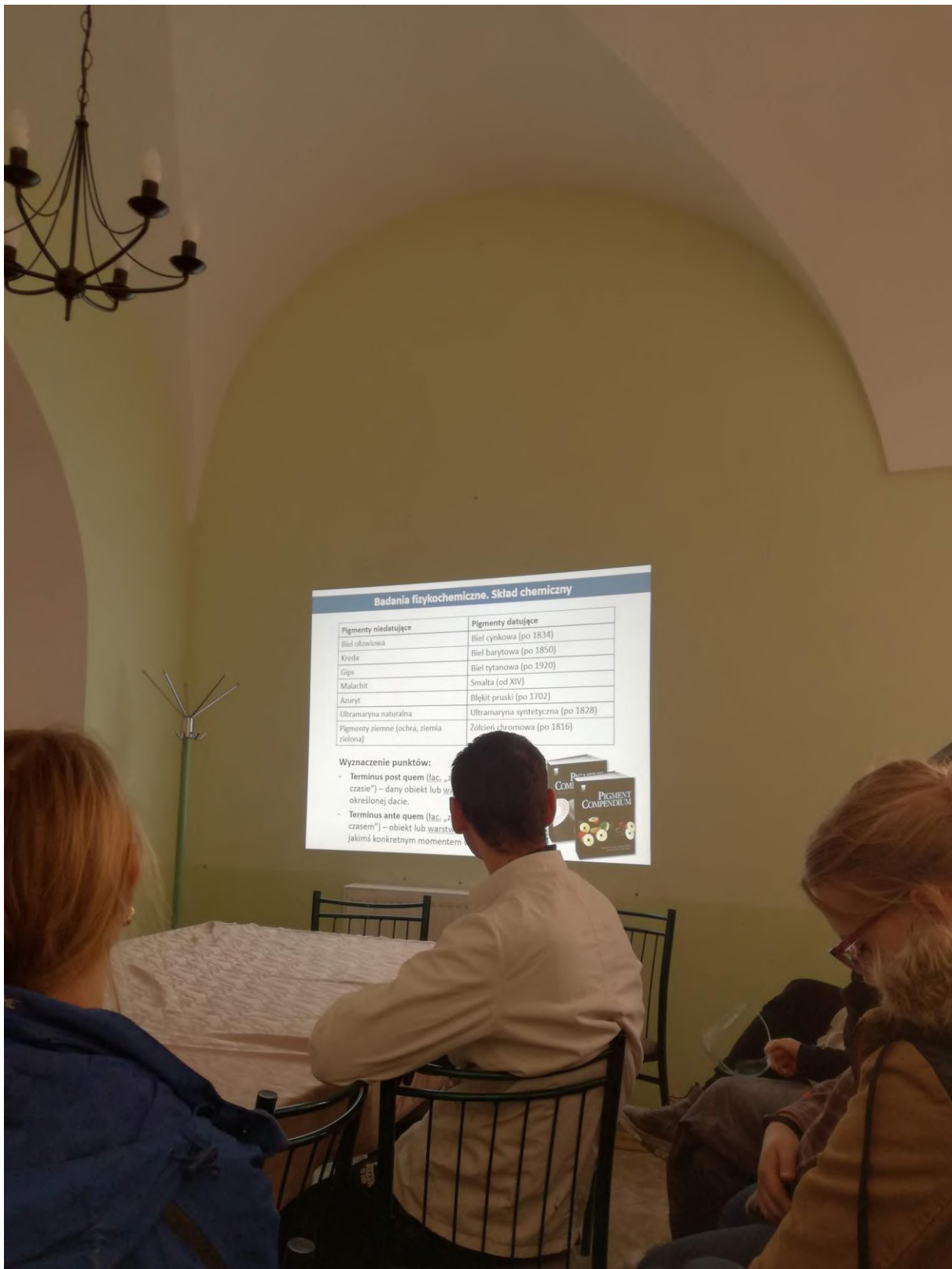
Fot. 74. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 75. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Analiza szlifów stratygraficznych. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 76. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 77. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Anna Kudzia.

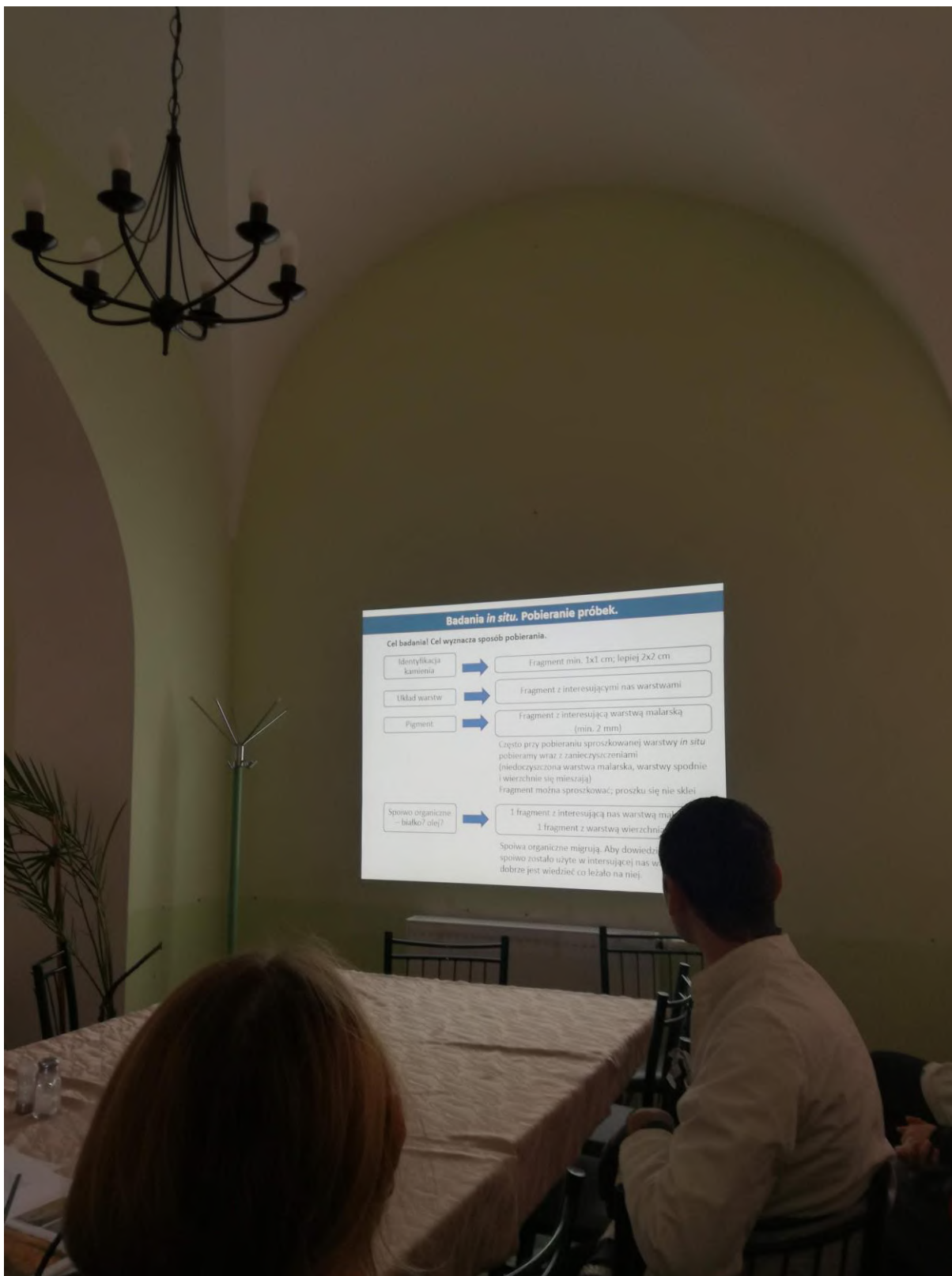
Fot. 78. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Analiza szlifów stratygraficznych. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

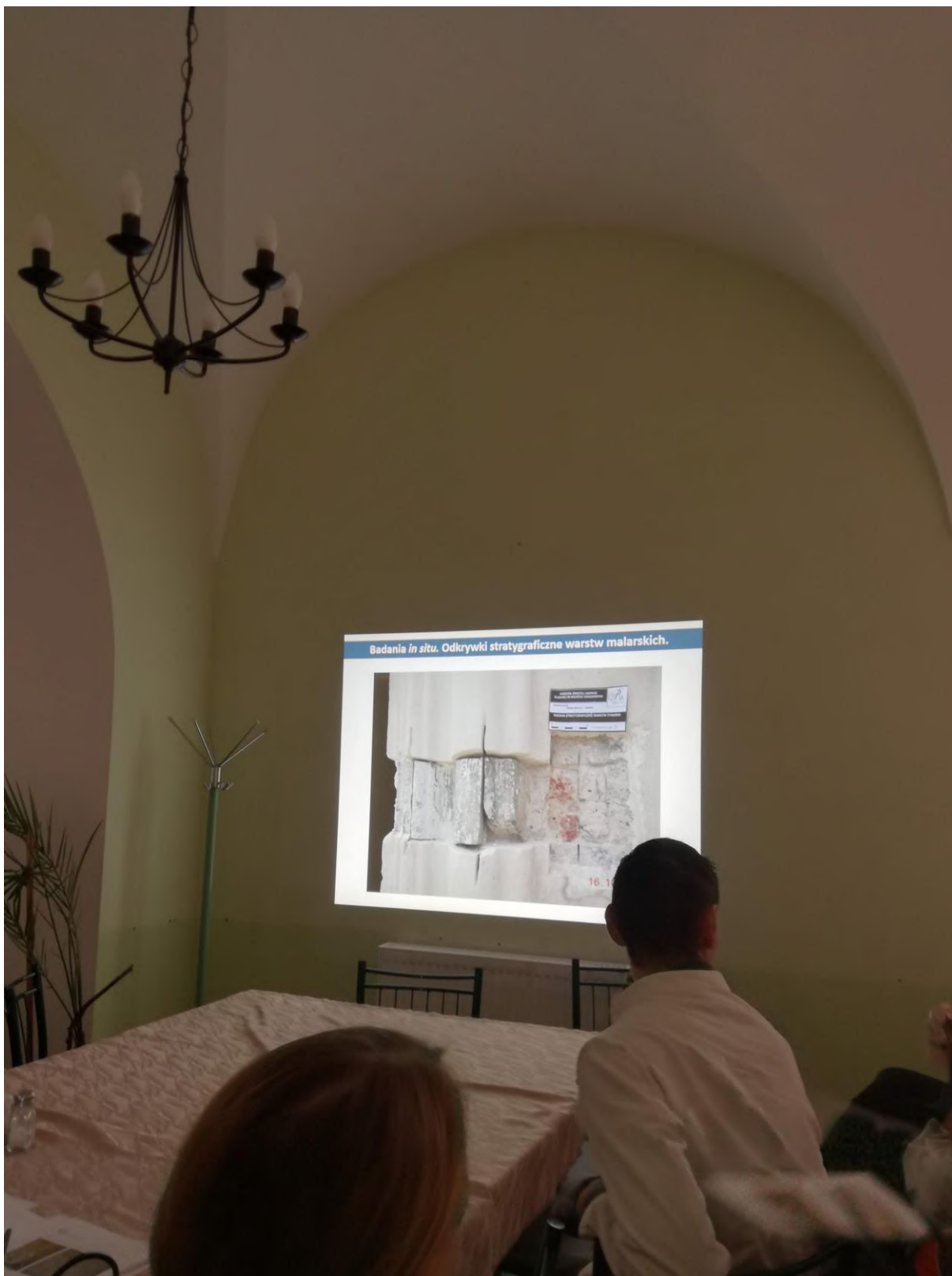
Fot. 79. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 80. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 81. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 82. Wykład Sylwii Svorovej – Pawełkowicz „Badania odkrywkowe kościoła i badania laboratoryjne”. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 83. Pobieranie prób do badań. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 84. Analiza wykonywanych przy innych projektach badań. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 85. Pobieranie prób do badań. Fot. Wawrzyniec Skoczylas.

Fot. 86. Wykład dr. hab. Janusza Smazy prof. ASP na temat dotychczasowych prac konserwatorskich prowadzonych w kościele. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 87. Wykład dr. hab. Janusza Smazy prof. ASP na temat dotychczasowych prac konserwatorskich prowadzonych w kościele. Fot. Anna Kudzia

Fot. 88. Wykład dr. hab. Janusza Smazy prof. ASP na temat dotychczasowych prac konserwatorskich prowadzonych w kościele, analiza prac konserwatorskich przy ambonie tureckiej. Fot. Anna Kudzia

Fot. 89. Zwiedzanie w trakcie wizyty dr. hab. Janusza Smazy prof. ASP oryginalnych pomieszczeń nad zakrystią kościoła. Fot. Olena Savchuk.

Fot. 90. Zwiedzanie w trakcie wizyty dr. hab. Janusza Smazy prof. ASP oryginalnych pomieszczeń nad zakrystią kościoła. Fot. Olena savchuk

Fot. 91. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – wizyta w zamku. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 92. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – wizyta w zamku. Fot. Anna Kudzia.

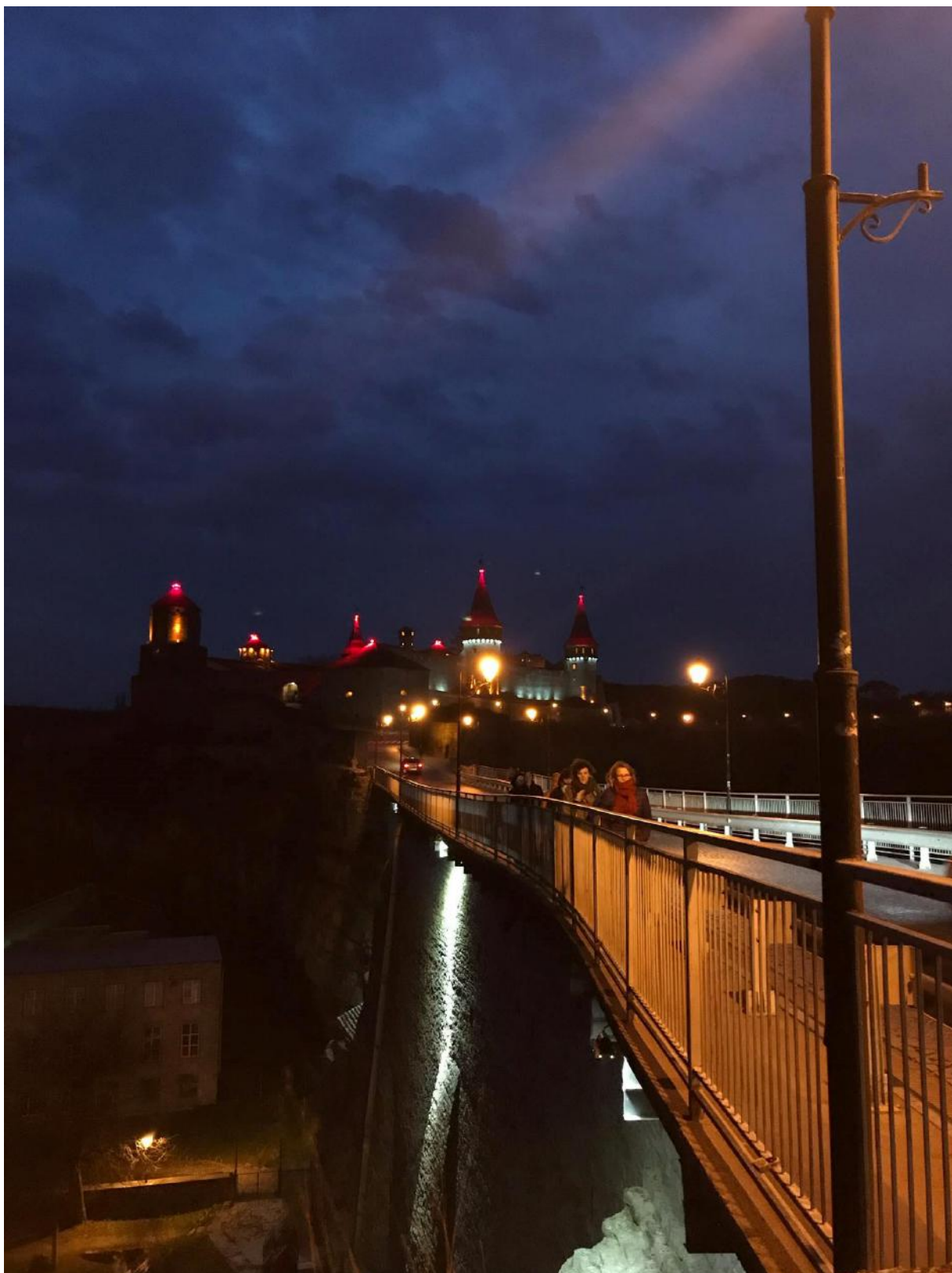
Fot. 93. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – kościół św. Piotra i Pawła. Fot. Olena Savchuk.

Fot. 94. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – przejście przez most do zamku.
Fot. Olenka Savchuk.

Fot. 95. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – wizyta w zamku. Fot. Olena Savchuk

Fot. 96. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – przejście przez most z zamku na Stare Miasto. Fot. Olenka Savchuk.

Fot. 97. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – przed kościołem św. Mikołaja.
Fot. Aleksandra Barańska.

Fot. 98. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – wizyta w zamku. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 99. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – wizyta w zamku. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 100. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem- ruiny kościoła ormiańskiego.

Fot. 101. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – wizyta w zamku. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 102. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – widok na zamek.

Fot. 103. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – widok na zamek. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 104. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – widok na zamek. Fot. Olena Savchuk

Fot. 105. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem - kościół św. Piotra i Pawła.

Fot. 106. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – widok na zamek. Fot. Anna Kudzia.

Fot. 107. Zwiedzanie Kamieńca Podolskiego z przewodnikiem – widok na zamek. Fot. Anna Kudzia.